

Максим Потапенко

Польський політикум в Українській Державі (квітень — грудень 1918 р.)

Історія польської спільноти в Україні у добу революції 1917–1921 рр. досліджена фрагментарно як у хронологічному, так і проблемному аспектах. При цьому однією з найбільших прогалин лишається діяльність польських політичних партій за часів Української Держави П. Скоропадського. Окремі епізоди вказаної проблематики висвітлюються сучасними вітчизняними та польськими науковцями лише у контексті громадсько-культурного та соціально-економічного життя української полонії¹. Якщо врахувати, що партійним впливам були підпорядковані більшість національних громадських організацій та інституцій самоврядування, то очевидно стає необхідність їх ретельного комплексного дослідження. У пропонованій статті, не претендуючи на вичерпність, ми плануємо у загальних рисах окреслити напрямки та визначити характер змін, що відбувались у середовищі польських політичних партій Наддніпрянської України протягом квітня — грудня 1918 р.

Повалення самодержавства у Росії започаткувало новий етап в політичному житті поляків, що постійно або тимчасово перебували на території її українських губерній — у Наддніпрянщині. Протягом 1917 р. їх політичне представництво зазнало докорінних змін. Зокрема, всі політичні табори утворили легальні партійні структури. Соціалісти розбудували мережу секцій

¹ Див.: *Гудь Б.* Українсько-польські конфлікти новітньої доби. Етносоціальний аспект. — Харків, 2011. — 472 с.; *Пупіг Р.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. — К., 2011. — 336 с.; *Korzeniowski M.* Za Żłotą Bramą. Działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach 1905 — 1920. — Lublin, 2009. — 621 с.

«лівиці» та «революційної фракції» ППС², груп СДКПіЛ³; ліберали легалізували Польський політичний союз на Русі, навколо якого постала низка партійних організацій, що об'єднались у ПДЦ на Україні⁴; консерватори заснували Партію національної праці на Русі; націоналісти гуртувалися навколо партійних та громадських осередків Національно-демократичної партії та їх потужного інструменту публічної діяльності — ПКВ на Русі⁵.

Після того, як ініціатива консолідації цих політичних сил під час III з'їзду польських громадських організацій на Русі (Київ, 18–24 червня 1917 р.) зазнала невдачі, довкола націоналістів та лібералів формується два табори протистояння. Лінія розколу між ними проходила найперше у площині бачення державного майбутнього Польщі та самоуправління поляків у Наддніпрянській Україні. Перші уболівали за відновлення після Першої світової війни незалежної об'єднаної Польщі під егідою Антанти й вимагали ексклюзивних широких прав для поляків кресів у вигляді «внутрішньої автономії»⁶; другі погоджувались на негайну, але «куцу» державність в межах окупованого

² Польська партія соціалістична, члени якої активно діяли на території українських губерній Російської імперії з кінця XIX ст. й мали доволі потужні впливи серед польських студентів, робітників та біженців.

³ Соціал-демократія Королівства Польського та Литви, представники якої тісно співпрацювали з РСДРП(б.)

⁴ Польська демократична централь на Україні, утворена 23 червня 1917 р. як блок Польського політичного союзу на Русі, Польського демократичного союзу на Русі, Польської демократично-незалежницької групи, Польської радикальної партії, Польського демократичного об'єднання, Польського прогресивно-демократичного робітничого союзу, Союзу польської демократичної молоді.

⁵ Польський комітет виконавчий на Русі — загальноновживана назва Виконавчого комітету Зібрання польських громадських організацій на Русі, що постав 6 березня 1917 р. як керівний орган національного самоврядування. Через фактичне підпорядкування націоналістам у липні 1917 р. ліберали протиставили йому віце-секретаріат польських справ, який після низки реформ був реорганізований в окреме міністерство УНР.

⁶ Zjazd polski na Rusi w Kijowie w dniach 18–24 czerwca 1917 roku. — [Winnica], 1917. — S. 97–103.

австро-німецькими військами Королівства Польського й обіцяну Центральною радою національно-культурну автономію для польської меншини⁷.

Погляди на більшість ключових питань національного державного будівництва у програмах обох таборів суттєво різнились від проектів ідеологічних союзників з «краю». Якщо у Королівстві Польському Ю. Пілсудський виношував проекти створення польської армії з уламків російської імперської, то українські пілсудчики з ПДЦ на Україні та «революційної фракції» ППС цьому противились й фактично відмовились від політичного патронування створюваних на Правобережній Україні II та III польських корпусів. Коли у Варшаві лідери різних політичних сил демонстрували готовність до співпраці в питаннях державного будівництва, в Києві перші фігури польського політикуму виявились цілком нездатними до компромісів через захоплення ідеологічним теоретизуванням⁸.

З початком 1918 р. польську політичну репрезентацію Наддніпрянщини очікували серйозні зміни, спричинені мирним договором між УНР та Центральними державами у Брест-Литовську. По-перше, поширення на Холмську губернію української адміністрації та плани утворення у складі Австро-Угорщини українського коронного краю розцінювались як серйозні територіальні претензії до майбутньої незалежної Польщі. По-друге, австрофільство консерваторів та германофільство лібералів віднині дисонувало з суспільно-політичними настроями поляків українських губерній. Для їх загалу Австро-Угорщина та Німеччина стали змовниками, що здійснили четвертий поділ Польщі. По-третє, фактична ліквідація фронту відкривала перспективу подолання ідеологічних розбіжностей між «кресами» та «кра-

⁷ Polska autonomia narodowa na Ukrainie. Cz.I // Echo polskie. — Moskwa, 1917. — № 255. — 8 (21) listopada. — S. 3–4; Polska autonomia narodowa na Ukrainie. Cz.II // Echo polskie. — Moskwa, 1917. — № 256. — 9 (22) listopada. — S. 3–4.

⁸ Centralny Archiwum Wojskowy. — Z. I.160.1. — Sygn. 61. — K. 4–6.

ем», адже було налагоджено кореспонденцію, підписку газет, залізничне сполучення.

У цій системі координат формувалось ставлення більшості польських політичних сил Наддніпрянської України до гетьманського перевороту як режисованої німцями події. В польській мемуаристиці при описі подій 28–29 квітня 1918 р. поширення набули топоси оперетки, маскараду чи циркової вистави⁹. Але незважаючи на це, ключові гравці польського політикуму не заперечували своєї можливої участі в формуванні уряду новоутвореної Української Держави. Ключовим мотивом при цьому були наміри зберегти створену за часів УНР польську національно-персональну автономію та її керівний орган — Міністерство польських справ, в якому під керівництвом лібералів співпрацювали консерватори та частина соціалістів. Фактичні творці міністерства з ПДЦ на Україні, сподіваючись на порозуміння з новою владою, провели ротацию керівного складу, — призначеного за «уенерівських» часів М. Міцкевича на посаді міністра заступив Л. Третяк¹⁰. Контролю над міністерством прагнули й консерватори, які були єдиною польською політичною силою, що підтримала переворот й очікувала негайних преференцій нової влади. Так, вже 1 травня поширилась негайно підхоплена пресою чутка про те, що новим міністром польських справ мав стати лідер Партії національної праці на Русі та Ради зем'ян С. Горват¹¹. Також П. Скоропадський не виключав можливості введення до Ради міністрів трьох представників від ПКВ на

⁹ Józewski H. Zamiast pamiętnika // Zeszyty historyczne. — Paryż, 1982. — Z. 60. — S. 109; Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Dział Rękopisów (далі — ZNO DR). — Sygn. 15611/II/t.1–2 Bartoszewicz W. Mój ojciec i jego czasy: (wspomnienia z lat 1867–1920). — K. 436.

¹⁰ Jabłoński H. Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917–1918. — Warszawa, 1948. — S. 131.

¹¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 2225. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 41; Biblioteka Narodowa. Kolekcja mikrofilmow z Biblioteki Polskiej w Paryżu (далі — BN KM). — Mf. A221 Kozuchowski J. Wspomnienia z lat 1914 — 1919. — T. 2. — K. 26.

Русі¹². На цю ініціативу гетьмана у спогадах проливає світло В. Бартошевич, — син лідера київського осередку польської національно-демократичної партії, наближеного до голови французької дипломатичної місії в УНР генерала Ж. Табуї, голови ПКВ на Русі Й. Бартошевича. Посилаючись на листування з С. Зелінським він розповідає, що П. Скоропадський на початку травня 1918 р. мав конфіденційну зустріч з його батьком, під час якої гетьман ніби «розкрив карти» й заявив, що є прихильником Антанти¹³. Однак усі ці наміри й сподівання залишились нереалізованими не лише через відмову націоналістів, але й тиск з боку німецького військово-дипломатичного представництва в Українській Державі. Недарма німецький посол барон А. Мумм фон Шварценштейн у телеграмі від 6 травня 1918 р. до Рейхстагу наголошував, що в українському уряді «нема жодних поляків... Прізвища польського походження вводять в оману»¹⁴. Очевидно, йшлося про виконуючого обов'язки міністра збройних сил, активного учасника українського національного руху О. Сливинського. У німецькій пресі його уважали поляком, протегованим німецьким військовим командуванням¹⁵. Буквально за декілька днів міністром фінансів було призначено А. Ржепецького, етнічного поляка, члена Конституційно-демократичної партії, який усіяко дистанціювався від участі в національному житті¹⁶.

Подальший розвиток польського політикуму Української Держави визначався наростаючим невдоволенням поляків українських губерній політикою гетьманату. Перший серйозний сплеск обурення викликало роззброєння II та III польських корпусів

¹² ZNO DR. — Sygn. 13202/II *Zieliński S.* Liga Narodowa na Rusi 1890–1920. Fragment historii pracy polskiej na kresach południowo-wschodnich. — К. 38.

¹³ ZNO DR. — Sygn. 15611/II/t.1—2 *Bartoszewicz W.* Mój ojciec i jego czasy. — К. 440–441.

¹⁴ *Млиновецький П.* Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (про що «історія мовчить»): Т.2. — Торонто, 1973. — С. 393.

¹⁵ ЦДАВО України. — Ф. 2225. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 53.

¹⁶ *Гай-Нижник П. А.К.* Ржепецький — міністр фінансів Української держави за гетьманату 1918 року // *Фінанси України.* — 2008. — №3. — С. 117–118.

протягом квітня — червня, яке супроводжувалось сутичками з українським селянством та боями з австрійськими й німецькими військами. У липні Рада міністрів фактично заблокувала діяльність органів польського національного самоврядування. Скасування 9 липня 1918 р. закону Центральної ради про національно-персональну автономію паралізувало діяльність Міністерства польських справ, яке агонізувало ще чотири місяці¹⁷. Легітимність ПКВ на Русі була поставлена під питання через спробу Ф. Лизогуба заборонити проведення запланованого на 26 листопада 1918 р. чергового IV з'їзду польських громадських організацій на Русі¹⁸. Різко негативно українська полонія зустріла й звістку про роззброєння гетьманськими військами на початку листопада 1918 р. сформованих з ініціативи ПОВ¹⁹ загонів польських добровольців, які рухались на Львів аби допомогти співвітчизникам у придушенні «державного чину русинів»²⁰.

Через це у польському політикумі Української Держави протягом всього часу її існування виразно простежувалось дві взаємопов'язані тенденції — послаблення пронімецьких та проукраїнських настроїв. Важливим свідченням першої став розкол у середовищі лібералів. Для керівництва ПДЦ на Україні після приїзду з Варшави та Кракова емісарів Ю. Пілсудського (Б. Медзінський, Л. Ліс-Куля, П. Бартель де Вайденталь, Б. Длугошевський та ін.) стала очевидною необхідність внесення суттєвих

¹⁷ *Пиріг Р.* Українська гетьманська держава 1918 року. — С. 139.

¹⁸ BN KM. — Mf. A221 *Kożuchowski J.* Wspomnienia z lat 1914–1919. — T. 2. — K. 61.

¹⁹ Польська організація військова, яка була заснована у 1914 р. з ініціативи Ю. Пілсудського для звільнення польських земель від російського владарювання. З 1917 р. провадилась боротьба й проти австро-німецької окупації Королівства Польського. 19 березня 1918 р. в Києві на чолі з Б. Медзінським було створено Головне управління №3 ПОВ. Його головним завданням була участь у створенні на уламках російської імперської армії «польської революційної армії, яка принесе революцію в Польщу».

²⁰ *Волос М.* Польская военная организация в России и на Украине в 1917–1918 годах // *Революционная Россия 1917 года и польский вопрос: новые источники, новые взгляды.* — М., 2009. — С. 211.

коректив до політичної платформи, в тому числі й переорієнтації на Антанту. Цей кардинальний поворот викликав невдоволення частини лібералів, які утворили в Києві Союз чинної національної боротьби й взялися за реалізацію сформульованої колишнім почесним головою ПДЦ на Україні Є. Старчевським ідеї утворення німецько-польсько-українського союзу²¹. Саме тому їх зусилля зосереджувались на уведенні довірених осіб у відповідні дипломатичні установи. 11 червня 1918 р. член наглядової ради Союзу Я. Токаржевський-Карашевич був призначений радником посольства Української Держави у Відні²². 26 жовтня 1918 р. представником Регентської ради Королівства Польського в Києві став голова Союзу С. Ванькович²³. Зі сторони Королівства Польського посильну допомогу надавав колишній член правління ПДЦ на Україні Р. Кноль, який, обіймаючи посаду референта з українських питань при Державному департаменті Регентської ради, в червні–липні 1918 р. виступив з ініціативою налагодження дипломатичних відносин між Королівством Польським та Українською Державою²⁴.

Найбільш показовим прикладом еволюції антиукраїнських настроїв стали заяви націоналістів. Після приходу до влади у Росії більшовиків вони розглядали УНР як основу для створення «східного тарану» проти Австро-Угорщини та Німеччини й продовжували заохочувати державницькі ініціативи українців на-

²¹ Polacy na Ukrainie // Gazeta Lwowska. — 1918. — № 110. — 16 maja. — S. 3; Starczewski Tomasz Eugeniusz // Polski słownik biograficzny. — Warszawa ; Kraków, 2003 — 2004. — Т. 42. — S. 281–282.

²² *Курас Г.* Князь — з Україною в серці. До 120-річчя з дня народження І. Токаржевського-Карашевича // «Я думав, які теми були б цікаві...». Праці Григорія Кураса, спогади і матеріали про українського історика. — Чернігів, 2010. — С. 19.

²³ *Дерев'янка І.* Українсько-польські відносини у 1918 р. // Пам'ять століть. — 2002. — №6. — С. 70.

²⁴ Archiwum Akt Nowych (далі — AAN). — Z. 1573. — Sygn. 1. — K. 159–164, 173–175.

віль після Брест-Литовського мирного договору²⁵. Поглиблення співпраці з Німеччиною та Австро-Угорщиною за часів правління П. Скоропадського викликало у них вже різко негативну оцінку. Відмовляючись від співпраці з Радою міністрів, вони відкрито висловлювали сумніви щодо «живучості» нового ладу²⁶. У листуванні Й. Бартошевича з Р. Дмовським Україна із потужного чинника постімперського облаштування Центрально-Східної Європи перетворилась на «знак питання»²⁷. Настрої польських націоналістів Наддніпрянщини транслиювалися на членів Польського національного комітету в Парижі й сприяли зміцненню їх уявлень про українство як німецьку інтригу та про те, що «на Україні нема українців»²⁸. Негативізм щодо гетьманату відчувався і з боку польських соціалістів. Для більшості прихильників «революційної фракції» ППС він зумовлювався їх приналежністю до табору пілсудчиків. Серед членів «лівіці» ППС та СДКПіЛ така позиція зумовлювалась більшовизацією їх настроїв та тісною співпрацею із новоутвореною КП(б)У²⁹.

Єдиною польською політичною силою, котра не змінила свого ставлення до Української Держави та її зовнішньополітичних патронів, були консерватори з Партії національної праці на Русі. Проголошення П. Скоропадським приватної власності «фундаментом культури і цивілізації», а також орієнтація австро-німецького воєнно-політичного представництва на велике поміщицьке господарство задля виконання умов «хлібного» Брест-Литовського мирного договору живили їх сподівання зберегти

²⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 57. — Оп. 2. — Спр. 54. — Арк. 5; ААН. — З. 445. — Sygn. 10. — К. 77–78.

²⁶ Polacy na Ukrainie // Gazeta Lwowska. — 1918. — № 110. — 16 maja. — S. 3.

²⁷ BN KM. — Mf. A221 Koźuchowski J. Wspomnienia z lat 1914–1919. — T.2. — K. 30.

²⁸ O niepodległą i granice. Tom 6: Komitet Narodowy Polski. Protokoły posidzień 1917–1919. — Warszawa, 2007. — S. 389, 524–525.

²⁹ *Калениченко П.* Брати по класу — брати по зброї: Участь польських інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад на Україні. 1917–1920 рр. — К., 1973. — С. 72–75; ААН. — З. 1525. — Sygn. 446/III–12. — К. 3–4.

і захистити від зазіхань селянства мастки польських земле-власників Правобережної України. Ця тема була головною на аудієнції С. Горвата у П. Скоропадського 10 травня 1918 р. та його зустрічі з австрійськими парламентарями й урядовцями у Відні наступного місяця³⁰. Будучи членом урядової комісії з аграрних питань, він вже восени виступав проти продажу поміщицької землі селянам³¹. Ще один член правління Партії національної праці на Русі, Й. Волошиновський, активно працював на ниві українізації, викладаючи на курсах української мови для співробітників Ради міністрів³².

Поряд з ідеологічними змінами докорінних трансформацій зазнала і діяльність польських політичних партій. Після того як питання організації польського національного самоврядування в Українській Державі втратили актуальність, а в Польщі активізувались очікування відродження державного суверенітету, досліджувані політичні партії розпочинають спільну акцію з «рятування польщизни» на кресах. ПДЦ на Україні, «революційна фракція» ППС та навіть польські націоналісти активно співпрацювали у межах ПОВ й налагодили доволі злагоджену агітаційну і організаційну роботу серед колишніх вояків II та III корпусів, а також польських військовослужбовців австрійської армії для залучення їх до нових національних військових формувань на Кубані, в Сибіру та Мурманську або переправлення до Галичини чи Королівства Польського³³. Ареною співпраці був і польський відділ реєміграції у Києві, очолюваний членом прав-

³⁰ BN KM. — Mf. A221 Kozuchowski J. Wspomnienia z lat 1914–1919. — T. 2. — K. 38.

³¹ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — Київ — Філадельфія, 1995. — С.286.

³² *Stempowski S.* Z pamiętnika (dok.) // *Zeszyty historyczne.* — Londyn, 1973. — Z. 24. — S. 118.

³³ *Волос М.* Польская военная организация в России и на Украине в 1917–1918 годах. — С. 210–211; *Nalecz T.* Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918. — Wrocław, 1984. — S. 185–192; *Nowak A.* Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku). — Kraków, 2008. — S. 65–70.

ління Партії національної праці на Русі Р. Бнінським³⁴. Серед його співробітників було чимало націоналістів, одним з них був член правління ПКВ на Русі К. Скржинський³⁵. Важливим свідченням поглиблення міжпартійного діалогу стала спільна відозва націоналістів, лібералів та консерваторів з приводу акту проголошення Регентською радою незалежності Королівства Польського від 7 жовтня 1918 р. У ній висловлювалось сподівання, що «польський та український народи залагодять надзвичайно складну проблему взаємин»³⁶. Свідченням подальшого поглиблення співпраці є випадки формування на місцях осередками цих політичних сил спільних виборчих списків на IV з'їзд польських громадських організацій на Русі³⁷.

Згаданий вище акт, а також фактичне відновлення незалежності Польщі у результаті ліквідації Регентської ради 11 листопада 1918 р. зумовили масовий виїзд поляків з Української Держави до відновленої Речіпосполитої. Серед них були й лідери польських політичних партій, які у переддень підготовки до Паризької мирної конференції активно залучались до вироблення проектів врегулювання українсько-польського спору. Через це активність політичного життя поляків у Наддніпрянщині протягом жовтня—грудня 1918 р. стрімко йде на спад. Найбільш відчутним це було для націоналістів, адже до Польщі майже у повному складі виїздить актив їх головного київського осередку — Й. Бартошевич, С. Москалевський, К. Скржинський, С. Бега та багато інших. Епіцентр польського політичного життя все більше переміщався до Одеси. Саме тут дислокувалась підпорядкована Польській армії у Франції й укомплектована переважно із військових II польського корпусу IV польська дивізія

³⁴ Kronika zagraniczna // Gazeta Lwowska. — 1918. — № 163. — 23 lipca. — S. 4.

³⁵ ZNO DR. — Sygn. 15585/II Skrzyński K. Wspomnienia (z lat 1891–1917). — K. 306–307.

³⁶ Deklaracja organizacji polskich na Ukrainie // Orzeł biały. — 1918. — № 4. — 27 października. — S. 2.

³⁷ Державний архів Вінницької області. — Ф. Р. 207. — Оп. 6. — Спр. 37. — Арк. 94.

генерала Л. Желіговського, що була частиною десанту Антанти. Також у місті діяла французька розвідка, котра контактувала з воєнною місією Антанти в Яссах. Група польських комуністів міста на чолі з А. Вонсіком розгорнула агітацію проти польського війська. Цим впливам протистояв потужний міський осередок лібералів на чолі з К. Гурським³⁸. В свою чергу прибулі з Києва представники керівництва ПОВ та націоналістів установили доволі тісні контакти з агентом французької розвідки в місті А. Вів'єном³⁹.

За цих умов оперативно реагувати на зміну політичної ситуації навколо Києва, зокрема на антигетьманське повстання Директорії, було украй складно. Загалом дії повстанців оцінювались крізь призму випадків їх нападів на польські маєтки та арештів, які були такою собі помстою за «зрадницький напад поляків» на Львів. Конкретизувати своє ставлення до повстання спромоглись лише українські пілсудчики. В грудні 1918 р. у Вінниці «революційна фракція» ППС та «союз польських демократів на Україні», під яким, ймовірно, треба розуміти ПДЦ на Україні, оприлюднили декларацію щодо відновлення УНР. У ній розвивалось чотири тези: а) про беззастережну підтримку державницьких прагнень українців, б) про визнання Директорії тимчасовим революційним урядом України, в) про шкідливість збройного конфлікту як способу визначення українсько-польського державного кордону й необхідність взаємного гарантування прав національних меншин, г) про необхідність проведення аграрної реформи в інтересах безземельного й малоземельного селянства без урахування їх національної приналежності⁴⁰.

Таким чином, польський політикум Наддніпрянщини під впливом державотворчих процесів в Україні та Польщі, зазнав докорінних ідеологічних та організаційних змін. Динаміка революційних перетворень в Україні та Польщі протягом 1918 р.

³⁸ ЦДАГО України. — Ф. 57. — Оп. 2. — Спр. 301. — Арк. 30–31.

³⁹ *Волос М.* Польская военная организация в России и на Украине в 1917–1918 годах. — С. 203

⁴⁰ *Stempowski S.* Z pamiętnika. — S. 123–124.

поставила під сумнів домінуючий у попередньому 1917 р. оптимізм щодо майбутнього українсько-польських відносин. Місцеві польські діячі все більше усвідомлювали взаємну конфліктність двох націоналізмів, які на уламках Російської та Австро-Угорської імперій будували свої держави, а також розуміли складність подальшого позиціонування себе як посередників у їх взаєминах. Маючи вигідні стартові умови співпраці з керівництвом Української Держави, їх більшість свідомо дистанціювались від участі у владі, яка загрожувала інтересам омріяної незалежної Польщі.